

Marek Białokur¹

Karolina Biedka²

Dariusz Gołębiowski³

***Rok przełomu.* Wydarzenia 1989 r. w Polsce na kartach szkolnych podręczników historii. Casus opracowań dla zakresu podstawowego**

Streszczenie

Artykuł analizuje sposób, w jaki polskie podręczniki historii przedstawiają rok 1989, kluczowy dla transformacji demokratycznej w Polsce. Autorzy podkreślają, że rok ten znacząco przyczynił się do upadku systemu komunistycznego w Europie Środkowej. Podejmują również wątek ustanowienia rocznicy wyborów z 4 czerwca 1989 r. świętem państwowym, co podkreśliłoby pokojowy charakter przemian. Szkolne podręczniki historii, mimo ogromu informacji dostarczanych uczniom przez technologie cyfrowe, pozostają głównym źródłem wiedzy o przeszłości. Współczesne podręczniki łączą teksty autorskie z materiałami źródłowymi, ikonografią i ćwiczeniami, spełniając aktualne wymagania dydaktyczne. Analiza podręczników czterech wydawnictw (Nowa Era, WSiP, GWO, Operon) wskazuje, że wydarzenia z 1989 r. są w nich przedstawiane jako kluczowe momenty historyczne, poprzedzone opisem kryzysu gospodarczego lat 80. Autorzy analizowanych podręczników opisali trudności gospodarcze Polski, a także nieudane próby reform systemowych. Ponadto nakreślili obraz rozmów władz PRL z opozycją, które doprowadziły do obrad Okrągłego Stołu i wyborów czerwcowych. W artykule zwrócono uwagę, że w zróżnicowany sposób ocenili kompromis osiągnięty

¹ Dr hab. Marek Białokur, prof. uczelni, Uniwersytet Opolski, Instytut Historii, ul. Strzelców Bytomskich 2, 45-084 Opole, Instytut Śląski, ul. Piastowska 17, 45-082 Opole, e-mail: mbialokur@uni.opole.pl, nr ORCID: 0000-0002-8475-033X.

² Dr Karolina Biedka, Uniwersytet Opolski, Instytut Historii, ul. Strzelców Bytomskich 2, 45-084 Opole, Instytut Śląski, ul. Piastowska 17, 45-082 Opole, e-mail: karolinabiedka@interia.pl, nr ORCID: 0000-0002-4836-3383.

³ Dr Dariusz Gołębiowski, Instytut Śląski, ul. Piastowska 17, 45-082 Opole, e-mail: d.gol@interia.pl, nr ORCID: 0000-0001-6064-4092.

przy Okrągłym Stole, podkreślając niekiedy kontrowersje związane z rozmowami, które ówczesne władze prowadziły z opozycją. W efekcie na kartach analizowanych podręczników wybory z 1989 r. zostały przedstawiane jako przełomowe, mimo że nie były w pełni demokratyczne. Ponadto szczegółowo opisano w nich wyniki wyborów i ich konsekwencje, takie jak objęcie przez gen. Jaruzelskiego funkcji prezydenta i powołanie rządu Tadeusza Mazowieckiego. Rok 1989 zakończyła nowelizacja konstytucji z 1952 r., która zmieniła nazwę państwa na Rzeczpospolita Polska oraz przywróciła herb Rzeczypospolitej Polskiej z orłem w koronie. Z analizowanych opracowań szkolnych wynika ponadto, że wydarzenia 1989 roku miały istotny wpływ na bieg historii w innych krajach bloku wschodniego, które także podążyły drogą demokratyzacji. Pomimo różnic w szczegółowości narracji podręczniki zapewniają uczniom niezbędną wiedzę o przemianach politycznych, społecznych i gospodarczych, które rozpoczęły się w Polsce w 1989 r.

Słowa kluczowe: wybory czerwcowe 1989 roku, dydaktyka historii, oświata, podręczniki szkolne

Wstęp

W najnowszej historii Polski rok 1989 stanowi szczególnie ważną cezurę, to właśnie wtedy nasz kraj wkroczył na drogę demokratycznych przeobrażeń, przyczyniając się do gwałtownej erozji i ostatecznego upadku systemu socjalistycznego w Europie, najpierw Środkowej, a następnie Wschodniej. Wśród licznych działaczy opozycyjnych z okresu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL), ale także wśród przedstawicieli świata nauki i polityki od pewnego czasu spotkać można opinie, że rocznica wyborów z 4 czerwca 1989 r. powinna zyskać status święta państwowego. Takie uhonorowanie tego wydarzenia nadałoby mu należną rangę, podkreślając znaczenie pokojowej transformacji zainicjowanej w Polsce wraz z rozmowami Okrągłego Stołu. Jak stwierdził prof. Antoni Dudek: „To powinno być główne święto III RP – jako symbol daty, która uruchomiła procesy niszczące komunizm nad Wisłą” (*Rocznica wyborów 4 czerwca. Prof. Dudek...*)⁴.

Dyskusje nad znaczeniem poszczególnych wydarzeń, także tych z nieodległej przeszłości, odgrywają ważną rolę w procesie kształtowa-

⁴ Zob. też m.in.: <https://www.radiokrakow.pl/audycje/4-czerwca-powinien-byc-swietem-panstwowym-mamy-sie-z-czego-cieszyc-radowac/>; <https://wiadomosci.onet.pl/opinie/4-czerwca-dlaczego-ten-dzien-powinien-byc-swietem-narodowym/x0shexf>; <https://dzieje.pl/aktualnosci/prezydent-o-ustanowieniu-4-czerwca-swietem-panstwowym-bylbym-gotow-podjac-taka>; <https://sss.net.pl/komunikat,4-czerwca-swietem-panstwowym-iii-rzeczyp,4.html>; <https://polskieradio24.pl/artukul/3365537,wybory-1989-r-zbigniew-janas-4-czerwca-powinien-byc-swietem-narodowym>; <https://www.radiokrakow.pl/rozmowy/prof-andrzej-piasecki-4-czerwca-powinien-byc-swietem-narodowym/> (dostęp: 1.06.2024).

nia świadomości historycznej Polaków. Należy jednak pamiętać, że ważną misję nieodmiennie ma tu szkolna edukacja historyczna. W niniejszym artykule postanowiliśmy zatem przyjrzyć się, jakie miejsce wydarzenia z przełomowego roku 1989 zajmują w najpopularniejszym i najpowszechniej wykorzystywanym środku dydaktycznym, jakim bez wątpienia wciąż pozostaje szkolny podręcznik.

Szkolny podręcznik historii

Mimo wszechobecnego rozwoju technologii, obejmującej już chyba wszystkie dziedziny naszego życia, tradycyjne szkolne podręczniki wciąż stanowią zasadnicze źródło uczniowskiej wiedzy o przeszłości. Młode pokolenie ma niemal nieograniczony dostęp do pozaszkolnych źródeł informacji, wśród których naczelne miejsce zajmuje Internet, jednak wielość i obfitość błyskawicznie dostarczanych danych sprawia, że fachowo przygotowany podręcznik z ograniczonym, uporządkowanym i zweryfikowanym zakresem informacji wciąż stanowi główny środek dydaktyczny wykorzystywany przez nauczycieli. Należy oczywiście podkreślić, że dzisiejsze podręczniki odpowiadają zwykle wszelkim wymogom współczesnej dydaktyki. Obok tekstu autorskiego zawierają bowiem bogaty zestaw materiałów źródłowych, ikonografii, przystępnych i czytelnych map oraz rozbudowane bloki ćwiczeniowe, do niedawna również płyty z dodatkowymi materiałami, a obecnie odsyłacze do stron www (Maternicki, Majorek, Suchoński 1994: 342 i n.; *Współczesna dydaktyka historii...* 2004: 266; Choraży, Konieczka-Śliwińska, Roszak 2008: 162). Jak więc słusznie zauważył już przed dwoma dekadami jeden z nestorów polskiej dydaktyki historii, prof. Adam Suchoński, „Współczesne podręczniki historii stają się stopniowo pakietami multimedialnymi” (Suchoński 2003: 18).

Rok 1989 w podstawie programowej

Każdy z wykorzystywanych obecnie podręczników stworzony został z uwzględnieniem obowiązującej podstawy programowej (DzU 2018, poz. 467). Na potrzeby niniejszego opracowania przyjrzymy się jedynie zapisom owej podstawy właściwym dla zakresu podstawowego. Należy bowiem podkreślić, że historię w zakresie rozszerzonym realizuje stosunkowo niewielka liczba uczniów szkół ponadpodstawowych, a do egzaminu maturalnego z historii podchodzi każdego roku zaledwie kilka

procent abiturientów⁵. Jakie więc treści nauczania – wymagania szczegółowe zawarte zostały w podstawie programowej w odniesieniu do wydażeń z 1989 r.? Otóż lektura dokumentu może budzić zaskoczenie, bowiem jedynie w dziale LVIII. *Dekada 1981–1989* znalazł się passus dotyczący wyjaśnienia przyczyn zawarcia porozumienia „okrągłego stołu” (zastosowane zostały małe litery) oraz opisu i oceny jego skutków (DzU 2018, poz. 467). Nigdzie nie wspomniano o wyborach czerwcowych ani o powołaniu rządu pierwszego niekomunistycznego premiera Tadeusza Mazowieckiego⁶. Wszystkie sformułowania podstawy charakteryzuje więc duży stopień ogólności, ale należy podkreślić, że w kolejnym dziale (LIX. *Narodziny III Rzeczypospolitej i jej miejsce w świecie na przełomie XX i XXI wieku*) wśród wymagań szczegółowych wymieniono między innymi: „Uczeń: 1) przedstawia proces rozpadu Układu Warszawskiego i odzyskiwania suwerenności przez Polskę; 2) opisuje kluczowe przemiany ustrojowe w latach 1989–1997, wyjaśnia ich międzynarodowe uwarunkowania; (...) 4) ocenia proces transformacji ustrojowej i gospodarczej” (Dz.U. 2018, poz. 467).

Droga do przełomowego roku

Spójrzmy zatem, jak w oparciu o tak skonstruowaną podstawę programową kwestia przełomowego roku 1989 została przedstawiona w podręcznikach przeznaczonych dla uczniów szkół ponadpodstawowych realizujących historię w zakresie podstawowym. Na potrzeby niniejszego opracowania analizie poddane zostały publikacje czterech dominujących na rynku wydawnictw – Nowej Ery (Klaczek, Roszak 2022), WSiP (Szlanta, Zawistowski 2023), GWO (Dudek, Kępski, Polit 2023) oraz Operonu (Ustrzycki, Ustrzycki 2022). W każdym z wymienionych podręczników wątki odnoszące się do interesujących nas zagadnień umieszczone zostały w rozdziałach, które niekiedy już samymi tytułami podkreślały ich przełomowy charakter – *Upadek PRL* (Szlanta, Zawistowski 2023: 298), *Przełom polityczny 1989 r.* (Dudek, Kępski, Polit 2023: 324) czy nieco bardziej rozbudowany *Upadek systemu wła-*

⁵ Ze sprawozdań publikowanych rokrocznie na stronie Centralnej Komisji Egzaminacyjnej wynika, że od 2015 r. liczba abiturientów zdających egzamin maturalny z historii utrzymuje się na poziomie 6–7%: <https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-maturalny-w-formule-2015/wyniki/>; <https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-maturalny-w-formule-2023/wyniki-sprawozdania/> (dostęp: 1.06.2024).

⁶ Dla porządku dodajmy, że treści tych brakuje również w części podstawy programowej przeznaczonej dla zakresu rozszerzonego.

dzy komunistycznej w Polsce i narodziny III Rzeczypospolitej (Ustrzycki, Ustrzycki 2022: 215). W każdym z podręczników fragmenty narracji poświęcone obradom Okrągłego Stołu oraz przebiegowi i znaczeniu wyborów czerwcowych poprzedza analiza sytuacji wewnętrznej w państwie, niekiedy omówiona we wcześniejszych rozdziałach, odnoszących się do stanu wojennego i jego konsekwencji.

Na jakie aspekty zwracają więc uwagę autorzy poszczególnych podręczników w odniesieniu do sytuacji politycznej i gospodarczo-społecznej w Polsce w drugiej połowie lat 80. XX w.? Bez wątpienia kluczowym wątkiem jest kryzys gospodarczy, charakteryzowany we wszystkich publikacjach, choć nie we wszystkich równie szczegółowo. Pojawiają się więc informacje dotyczące permanentnych niedoborów artykułów konsumpcyjnych, reglamentacji towarów, kilometrowych kolejek, rosnących problemów mieszkaniowych, emigracji politycznej i ekonomicznej, która w omawianej dekadzie objęła około 1 mln Polaków, a także coraz wyższej inflacji. W podręczniku WSiP pojawia się w tym kontekście informacja, że *w końcu 1988 r. w przeliczeniu na czarnorynkowy kurs amerykańskiego dolara zarabiano niecałe 20 dolarów miesięcznie* (Szłanta, Zawistowski 2023: 298). W tym samym podręczniku umieszczone zostało interesujące zestawienie tabelaryczne zawierające dane odnoszące się do relacji pomiędzy czasem pracy w Republice Federalnej Niemiec i w PRL w 1988 r. niezbędnym do sfinansowania zakupu wybranych towarów. Wśród nich wymienione zostały podstawowe produkty spożywcze, ale także samochód, telewizor czy litr benzyny. Tabeli towarzyszy pytanie: *Wymień towary, na które przeciętny Polak musiał pracować najdłużej w porównaniu z mieszkańcami RFN. Jak myślisz, jakie mogły być przyczyny ich wysokich cen?* (Szłanta, Zawistowski 2023). To ciekawe zadanie w sposób bardzo obrazowy ukazuje skrajnie niską efektywność gospodarki socjalistycznej i skalę kryzysu gospodarczego w schyłkowym okresie PRL. Kryzys ten pogłębiała bez wątpienia wysokość zadłużenia zagranicznego, które w 1989 r. osiągnęło wartość 40 mld dolarów. Na ten aspekt zwrócili uwagę autorzy podręcznika Nowej Ery, podkreślając równocześnie, że państwa zachodnie uzależniały negocjacje kredytowe od ponownej legalizacji „Solidarności”, czego z kolei nie był w stanie zaakceptować gen. Wojciech Jaruzelski (Kłaczek, Roszak 2022: 232).

Zainicjowanie rozmów strony rządowej z opozycją, do którego doszło u schyłku lat 80. XX w., poprzedziły nie zawsze udane próby reform gospodarczych podjęte przez gabinety Zbigniewa Messnera i Mieczysława Rakowskiego. Z wyjątkiem podręcznika wydawnictwa Operon, w którym kwestie te zostały zaprezentowane dość pobieżnie, w pozostałych

publikacjach możemy znaleźć informacje zarówno o drugim etapie reformy gospodarczej, jak i o zakończonym porażką władz referendum z listopada 1987 r. czy wreszcie o tzw. ustawie Wilczka, na mocy której zaczęto tworzyć w Polsce fundamenty gospodarki wolnorynkowej⁷. W podręczniku Nowej Ery autorzy precyzowali nawet, że zgodnie z ową ustawą w *gestii państwa miały pozostać decyzje dotyczące wydobywania surowców naturalnych, handlu bronią czy produkcji spirytusu*. Informowali również o kolejnych ustawach liberalizujących system gospodarczy w Polsce – o prawie bankowym oraz ustawie legalizującej handel obcymi walutami (Kłaczek, Roszak 2022: 232). W odniesieniu do przemian zachodzących w Polsce u schyłku lat 80. w podręcznikach WSiP i GWO zwrócono uwagę na istotny negatywny aspekt wprowadzania do gospodarki pierwiastków kapitalistycznych, które w ówczesnych polskich realiach politycznych prowadziło do licznych nadużyć i powstawania tzw. spółek nomenklaturowych lub uwłaszczenia nomenklatury, a więc wyprowadzania majątku państwowego do rąk prywatnych, przede wszystkim dotychczasowych urzędników państwowych (Szłanta, Zawistowski 2023: 299; Dudek, Kępski, Polit 2023: 325).

Istotną cezurę w pogłębiającej się erozji ówczesnego systemu stanowił rok 1988. Polskę objęła wówczas kolejna fala strajków, z powszechną krytyką spotkały się zapowiedzi premiera Rakowskiego dotyczące likwidacji Stoczni Gdańskiej, postrzeganej jako kolebka „Solidarności”, a swoistym przełomem stała się debata telewizyjna Lecha Wałęsy z przewodniczącym OPZZ Alfredem Miodowiczem (30 listopada 1988 r.). Jej znaczenie podkreślają między innymi autorzy podręcznika Nowej Ery, którzy stosowny fragment narracji opatrzyli zdjęciem bohaterów debaty wraz z informacją, że *była dla przewodniczącego „Solidarności” pierwszą od 1981 r. okazją, żeby wystąpić w telewizji. Współpracownicy Wałęsy zażądali, aby między rozmówcami umieszczony był zegar, którego obserwacja miała udowodnić, że transmisja nie jest cenzurowana przez władze* (Kłaczek, Roszak 2022: 233).

Sytuacja wewnętrzna w kraju, ale także zmiany polityczne zachodzące w ZSRS w czasach Michaiła Gorbaczowa uświadomiły władzom PRL, że rozmowy ze stroną opozycyjną stanowią jedyną drogę wyjścia z zapaści. Rozpoczęły się one jeszcze w 1988 r. w podwarszawskiej Magdalence, a uczestniczyli w nich także przedstawiciele Kościoła kato-

⁷ Ustawa Wilczka to potoczne określenie ustawy z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej, uchwalonej przez Sejm PRL IX kadencji według projektu Mieczysława Wilczka i premiera Mieczysława Rakowskiego. Obowiązywała od 1 stycznia 1989 r. do 31 grudnia 2000 r. Oparta była na zasadzie „co nie jest zakazane, jest dozwolone”.

lickiego. Ten znaczący przełom w relacjach władz ze stroną solidarnościową został zaakcentowany we wszystkich analizowanych podręcznikach, jednak z oczywistych względów znacznie więcej miejsca poświęcono w nich późniejszym rozmowom o charakterze oficjalnym, a więc obradom Okrągłego Stołu oraz ich najważniejszym konsekwencjom, w tym wyborom z 4 czerwca 1989 r. Wydarzenia te są też zwykle zaznaczane w tytułach rozdziałów lub podrozdziałów poszczególnych podręczników, co także w pewnym sensie potwierdza ich przełomowe znaczenie.

Okrągły Stół

Lekturze fragmentów dotyczących Okrągłego Stołu w każdej publikacji towarzyszą fotografie wykonane podczas obrad w 1989 r. (Kłaczek, Roszak 2022: 284; Dudek, Kępski, Polit 2023: 326–327; Szlanta, Zawistowski 2023: 300) lub zdjęcia samego mebla, eksponowanego w Pałacu Prezydenckim (Ustrzycki, Ustrzycki 2022: 219). Autorzy poszczególnych podręczników starali się także wskazać głównych przedstawicieli strony partyjno-rządowej (gen. Czesław Kiszczak) oraz solidarnościowej (Lech Wałęsa), choć warto podkreślić, że w opracowaniach WSiP i Operonu można spotkać kilka dodatkowych nazwisk uczestników obrad, co jest o tyle istotne, że niektóre z wymienionych postaci są wciąż obecne na polskiej scenie politycznej lub w przestrzeni medialnej (Szlanta, Zawistowski 2023: 300; Ustrzycki, Ustrzycki 2022: 219)⁸.

W niemal wszystkich podręcznikach w podobny sposób przedstawiono warunki osiągniętego kompromisu, wymieniając wśród ustaleń Okrągłego Stołu: przywrócenie senatu jako wybieranej w sposób całkowicie demokratyczny wyższej izby parlamentu, likwidację Rady Państwa przy równoczesnym przywróceniu urzędu prezydenta, którego wyboru dokonywać miało Zgromadzenie Narodowe, a także zapowiedź organizacji częściowo wolnych wyborów do sejmu, w którym 65% miejsc miało zostać zagwarantowanych dla strony partyjno-rządowej. Niektórzy autorzy zwrócili przy tym uwagę na kontrowersje, jakie już w 1989 r. budziły nie tylko wymienione wyżej ustalenia, ale także sam fakt podejmowania rozmów z władzami komunistycznymi. Między innymi w opracowaniu WSiP możemy przeczytać: *Porozumienie Okrągłe-*

⁸ W podręczniku WSiP oprócz gen. Kiszczaka i Lecha Wałęsy wspomniani zostali również Jacek Kuroń, Adam Michnik, Zbigniew Bujak, Władysław Frasyniuk, Aleksander Kwaśniewski oraz Leszek Miller. Z kolei w podręczniku Operonu pojawili się Aleksander Kwaśniewski, Bronisław Geremek i Tadeusz Mazowiecki.

go Stołu było kompromisem zawartym przez kierownictwo Solidarności z PZPR. Jednak wśród opozycji przeciwne rozmowom i układom z komunistami były m.in. Solidarność Walcząca i KPN. Z Wałęsą i jego polityką pertraktacji z komunistami nie zgadzała się też grupa działaczy Solidarności, którzy tworzyli związek w 1980 r., m.in. Andrzej Gwiazda, Marian Jurczyk, Anna Walentynowicz. Przeciwnicy rozmów domagali się natychmiastowego i bezwarunkowego odsunięcia komunistów od władzy oraz rozliczenia ich ze zbrodni popełnionych w latach 1944–1989 (Szlanta, Zawistowski 2023: 301).

W podręczniku Nowej Ery umieszczony został z kolei dodatek „Symbole epoki” w całości poświęcony obradom Okrągłego Stołu. Tam również, w podrozdziale zatytułowanym *Kontrowersje*, otrzymujemy informacje, że przeciwnikami porozumienia byli działacze Grupy Roboczej Komisji Krajowej Solidarności, Solidarność Walcząca, Polska Partia Socjalistyczna – Rewolucja Demokratyczna, anarchiści, a także inne ugrupowania opozycyjne. Negocjowanie z władzami oceniali oni jako niemoralne, nie chcieli również uznać Lecha Wałęsy za jedynego reprezentanta i głos strony opozycyjnej. Autorzy podręcznika kończą jednak swe rozważania ważną konkluzją: *Trudny kompromis władzy z opozycją jako reprezentacją społeczeństwa przyniósł w Polsce bezkrwawą transformację polityczno-gospodarczą po 45 latach ustroju komunistycznego narzuconego przez ZSRS* (Kłaczek, Roszak 2022: 291).

W podobnym tonie różnice w ocenie Okrągłego Stołu podsumowali autorzy podręcznika GWO, którzy w komentarzu do fotografii przedstawiającej uczestników obrad z 1989 r. napisali: *Kompromis, jaki komuniści i opozycja wypracowali podczas obrad Okrągłego Stołu, do dziś budzi wiele kontrowersji. Już w momencie jego osiągnięcia w środowisku „Solidarności” pojawiły się opinie, że nie spełnia on ich oczekiwań. Wydaje się jednak, że uzyskano tyle, ile w ówczesnej rzeczywistości można było uzyskać. Od tego momentu Polska jako pierwsze państwo bloku wschodniego wkroczyła na drogę pokojowego demontażu systemu komunistycznego* (Dudek, Kępski, Polit 2023: 326).

W samo południe – wybory czerwcowe

Gorąca polityczna wiosna tego przełomowego roku upływała pod znakiem kampanii wyborczej, która została scharakteryzowana także na kartach podręczników. Podręcznikowej narracji na temat utworzenia i prężnej działalności Komitetu Obywatelskiego „Solidarności” towarzyszy dość bogata ikonografia, której punktem wspólnym jest emblema-

tyczny już dziś plakat autorstwa Tomasza Sarneckiego „W samo południe”. W podręczniku WSiP został on wykorzystany jako element graficzny strony tytułowej rozdziału, natomiast jako ilustrację tekstu autorskiego wykorzystano tu inne dość charakterystyczne zdjęcie, przedstawiające ścianę oklejoną plakatami kandydatów Komitetu Obywatelskiego pozujących indywidualnie z przewodniczącym związku Lechem Wałęsą (Szlanta, Zawistowski 2023: 301). Jak można przeczytać w opisie fotografii wykorzystanej w opracowaniu GWO, a przedstawiającej młodzież rozwieszającą plakaty Komitetu na ulicach Warszawy, pomysłodawcą takich zdjęć kandydatów był odpowiedzialny za medialną stronę kampanii wybitny polski reżyser Andrzej Wajda (Dudek, Kępski, Polit 2023: 329; Kłaczek, Roszak 2022: 286).

Jak zatem w poszczególnych podręcznikach przedstawione zostały wyniki wyborów z 4 i 18 czerwca 1989 r.? Na wstępie warto zauważyć, że ich autorzy już w zastosowanych sformułowaniach akcentowali skalę porażki dotychczasowego obozu władzy, określając wyniki *sukcesem „Solidarności”*, ale także *nokautującą klęską PZPR i jej sojuszników* lub stwierdzeniem, że *były druzgocące dla rządzących* (Kłaczek, Roszak 2022: 286; Dudek, Kępski, Polit 2023: 330; Szlanta, Zawistowski 2023: 301). We wszystkich opracowaniach czytelnicy otrzymują informację na temat liczby mandatów zdobytych przez kandydatów Komitetu Obywatelskiego – 161 miejsc w sejmie, a więc wszystkie możliwe do zdobycia dla przedstawicieli opozycji, oraz 99 ze 100 dostępnych w senacie (jeden mandat otrzymał kandydat niezależny). W podręczniku Nowej Ery dane te zostały dodatkowo zilustrowane schematycznym wyobrażeniem sali sejmowej przedstawiającym rozkład mandatów z uwzględnieniem poszczególnych ugrupowań, które wprowadziły do izby swoich przedstawicieli. A były to odpowiednio: Obywatelski Klub Parlamentarny (utworzony z parlamentarzystów Komitetu Obywatelskiego), Unia Chrześcijańsko-Społeczna, Polski Związek Katolicko-Społeczny, Stronnictwo Demokratyczne, Zjednoczone Stronnictwo Ludowe oraz PZPR (Kłaczek, Roszak 2022: 286).

W podręczniku GWO wynikiem czerwcowych wyborów poświęcono całostronicową infografikę, w której również wykorzystano wykresy uwzględniające liczbę mandatów poszczególnych ugrupowań, wymieniając wśród nich także Stowarzyszenie PAX, którego zabrakło we wspomnianym wyżej opracowaniu Nowej Ery. W infografice przedstawiono również zmiany we frekwencji w wyborach parlamentarnych w latach 1989–1997 oraz rozkład mandatów w sejmie X i senacie I kadencji z podziałem na płeć. Przytoczonym danym towarzyszą dwa zadania – odpowiednio dla poziomu podstawowego i rozszerzonego. Pierw-

sze z nich brzmi następująco: *Rozstrzygnij, czy w świetle danych można uznać wybory czerwcowe 1989 r. za zwycięstwo demokracji nad dyktaturą. Przedstaw argumenty za tezą i przeciw niej* (Dudek, Kępski, Polit 2023: 332). To interesujące sformułowanie wprost odnosi się do celów kształcenia przewidzianych w podstawie programowej, w której (w części „Tworzenie narracji historycznej”) możemy przeczytać: „Uczeń: 1. tworzy narrację historyczną w ujęciu przekrojowym, jak i problemowym; 2. dostrzega problem i buduje argumentację, uwzględniając różne aspekty procesu historycznego; 3. dokonuje selekcji i hierarchizacji oraz integruje informacje pozyskane z różnych źródeł” (DzU 2018, poz. 467). Zadanie drugie dotyczy określenia czynników, które wpłynęły na zmniejszenie frekwencji w kolejnych wyborach parlamentarnych po 1989 r.

Jednym głosem, czyli generał prezydentem

Wybory czerwcowe określane są powszechnie mianem przełomowych, choć nie były w pełni demokratyczne. Zainicjowały jednak proces głębokich zmian, które finalnie doprowadziły do transformacji ustrojowej i gospodarczej, ale także przyczyniły się do uruchomienia podobnych procesów w pozostałych krajach tzw. bloku wschodniego. Jednym z kluczowych następstw wyborów była konieczność wyłonienia w Polsce głowy państwa. Informacja o objęciu przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego urzędu prezydenta PRL oraz o jednym głosie, który o owym wyborze przesądził, znalazła się w każdym z analizowanych podręczników. Warto jednak podkreślić, że w opracowaniu Nowej Ery możemy znaleźć dodatkowe informacje przybliżające tło wydarzeń z lipca 1989 r. Autorzy publikacji zwrócili bowiem uwagę nie tylko na podział stanowisk marszałków obu izb parlamentu pomiędzy stroną komunistyczną i solidarnościową⁹, ale także na znaczenie słynnego artykułu Adama Michnika *Wasz prezydent, nasz premier*, który ukazał się na łamach „Gazety Wyborczej” (Kłaczek, Roszak 2022: 287)¹⁰.

W podręczniku GWO podkreślono w tym kontekście rolę nacisków ze strony dyplomacji amerykańskiej, przekonującej obóz solidarności-

⁹ Marszałkiem sejmu został Mikołaj Kozakiewicz ze Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, zaś marszałkiem senatu reprezentujący stronę solidarnościową Andrzej Stelmachowski.

¹⁰ Artykuł Adama Michnika ukazał się na pierwszej stronie nr. 40 „Gazety Wyborczej” w poniedziałek, 3 lipca 1989 r. Zob. <https://wyborcza.pl/duzyformat/7,127290,3645049.html> (dostęp: 27.10.2024).

wy do wyboru Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta, co miało stanowić gwarancję kontynuacji procesu demokratycznych przemian zainicjowanych w Polsce wraz z rozmowami Okrągłego Stołu (Dudek, Kępski, Polit 2023: 331). Narracji autorskiej towarzyszy fotografia gen. Jaruzelskiego wykonana w dniu zaprzysiężenia wraz z bardzo istotnym podpisem, o treści: *Urząd prezydencki miał zagwarantować PZPR zachowanie części dotychczasowych wpływów. Dlatego w czasie obrad Okrągłego Stołu komuniści wynegocjowali z opozycją znaczne kompetencje zapewniające prezydentowi nadrzędną pozycję w państwie. Naturalnym kandydatem został oczywiście generał Wojciech Jaruzelski. Jednak porażka obozu władzy w wyborach czerwcowych spowodowała, że komuniści zaczęli się obawiać o wynik głosowania w Zgromadzeniu Narodowym. Ostateczną decyzję o kandydowaniu Jaruzelski podjął dzień przed głosowaniem* (Dudek, Kępski, Polit 2023).

Fotografia z chwili zaprzysiężenia umieszczona została również w podręczniku Nowej Ery (Kłaczek, Roszak 2022: 287), natomiast w opracowaniu WSiP właściwy fragment narracji zilustrowano zdjęciem protestu studentów przeciwko planom wyboru gen. Jaruzelskiego na prezydenta (Szlanta, Zawistowski 2023: 302). Żadne tego typu elementy ikonograficzne nie pojawiły się natomiast w publikacji wydawnictwa Operon, w której zawarto jednak informację pominiętą przez pozostałych autorów, a odnoszącą się do ustąpienia Wojciecha Jaruzelskiego z funkcji I sekretarza KC PZPR, na którym to stanowisku zastąpił go Mieczysław Rakowski (Ustrzycki, Ustrzycki 2022: 221).

Nasz premier

Wśród wydarzeń, które zaszły w Polsce w przełomowym roku 1989, wspomnieć jeszcze należy o utworzeniu rządu Tadeusza Mazowieckiego, pierwszego niekomunistycznego premiera w tej części Europy. Informacje dotyczące powołania jego gabinetu zostały przedstawione we wszystkich analizowanych podręcznikach. Towarzyszy im zwykle charakterystyczna fotografia premiera wykonującego gest victorii w momencie powołania rządu przez sejm 12 września 1989 r. Warto podkreślić, że w podręcznikach Nowej Ery oraz GWO umieszczono również biogram Mazowieckiego oraz fragmenty jego expose (Dudek, Kępski, Polit 2023: 333; Kłaczek, Roszak 2022: 287–288). W opracowaniu J. Kłaczek i S. Roszaka temu istotnemu tekstowi źródłowemu towarzyszą następujące pytania: 1. *Wymień problemy, z którymi musiał zmierzyć się niekomunistyczny rząd Tadeusza Mazowieckiego.* 2. *Podaj, kogo*

premier wzywał do wspólnej pracy nad przebudową państwa. 3. Wyjaśnij, czym różniła się wizja demokratycznego państwa według premiera Mazowieckiego od istniejącego dotąd w Polsce systemu komunistycznego (Kłaczkow, Roszak 2022: 288).

Omawiając kwestię powołania rządu Mazowieckiego, niektórzy autorzy podkreślili negatywne skutki pozostania w nim przedstawicieli dawnego aparatu władzy, i to na czele tzw. resortów siłowych – gen. Czesław Kiszczak pełnił funkcję ministra spraw wewnętrznych, zaś gen. Florian Siwicki kierował Ministerstwem Obrony Narodowej. Zwrócono bowiem uwagę na swobodę dostępu funkcjonariuszy dawnych służb PRL do akt obu ministerstw oraz możliwość metodycznego ich niszczenia, zamykającego często drogę do rozliczenia i osądzenia przestępstw komunistycznych (Kłaczkow, Roszak 2022: 292). Akcentowano również możliwość pozyskiwania tych materiałów w celu późniejszego szantażowania dawnych tajnych współpracowników bezpieki. W podręczniku WSiP przywołano w tym kontekście postać Lecha Wałęsy oraz dotyczące go dokumenty ujawnione w domu Czesława Kiszczaka w 2016 r. (Szlanta, Zawistowski 2023: 302)¹¹.

Orzeł z koroną

Pozostając w kręgu wydarzeń, które rozegrały się w przełomowym roku 1989, należy wspomnieć jeszcze o tzw. noweli grudniowej, a więc nowelizacji Konstytucji PRL, uchwalonej 29 grudnia 1989 r. Jej efektem były przede wszystkim zmiana nazwy państwa na Rzeczpospolita Polska, przywrócenie korony w polskim godle oraz wprowadzenie swobody działalności partii politycznych. Informacje na ten temat znalazły się we wszystkich analizowanych podręcznikach, a ich autorzy dalsze rozważania poświęcili różnym aspektom transformacji ustrojowej i gospodarczej, reformom Balcerowicza, wyborom samorządowym oraz pierwszym powszechnym wyborom prezydenckim. Te zagadnienia wykraczają jednak poza ramy tematyczne niniejszego opracowania. Na zakończenie należy jedynie dodać, że w publikacjach GWO i Nowej Ery wśród polecanej zainteresowanym uczniom literatury znalazła się książka Pauliny Codogni w całości poświęcona wyborom z czerwca 1989 r. (Codogni 2012; zob. Dudek, Kępski, Polit 2023: 335; Kłaczkow, Roszak 2022: 289).

¹¹ W podręczniku tym, w wydzielonej ramce „Spory, dyskusje, oceny”, omówiono także kontrowersje związane z tzw. grubą kreską (w oryginale grubą linią), o której w swym programie wyborczym wspominał, przemawiając przed sejmem, Tadeusz Mazowiecki.

Polski wkład w „Jesień Narodów”

Warto również podkreślić, że rozdziały dotyczące polskiej drogi do demokracji to nie jedyne miejsca, w których uczniowie mogą spotkać odniesienia do porozumień Okrągłego Stołu i wyborów czerwcowych. Trudno bowiem analizować wydarzenia, do których doszło w innych krajach bloku wschodniego w 1989 r., a które przeszły do historii pod nazwą „Jesieni Narodów”, bez odniesień do Polski, gdzie proces zmian został zainicjowany. W większości podręczników są to jedynie krótkie wzmianki, stanowiące wprowadzenie do rozdziału poświęconego upadkowi systemu komunistycznego w Europie. Na przykład w podręczniku wydawnictwa Operon możemy przeczytać: *W większości państw rządzonych przez komunistów demokratyczne przemiany dokonały się na przełomie lat 80. i 90. w sposób ewolucyjny i bezkrwawy. Wyjątek stanowiły Rumunia i Jugosławia. Proces zmian – zapoczątkowany rozmowami między władzą a opozycją na przełomie 1988 i 1989 r. – najszybciej nastąpił w Polsce* (Ustrzycki, Ustrzycki 2022: 224).

Nieco ogólniej znaczenie polskiego modelu transformacji przedstawiono w podręczniku Piotra Szlanty i Andrzeja Zawistowskiego, którzy w podrozdziale „Jesień Narodów” napisali: *Ogromną rolę odgrywały również wydarzenia rozgrywające się w 1989 r. w Polsce, które zachęcały społeczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej do wywierania nacisku na władze. (...) Za przykładem Polski wprowadzono w sąsiednich krajach reformy zmierzające do demokratyzacji ustroju i do budowy gospodarki wolnorynkowej* (Szlanta, Zawistowski 2023: 306).

Najszerzej o polskim wkładzie w przemiany ustrojowe w Europie napisali jednak autorzy podręcznika Nowej Ery, którzy Polskę i Węgry przedstawili jako państwa stanowiące awangardę transformacji. W odniesieniu do Polski S. Roszak i J. Kłaczkw przywołali kwestię wprowadzenia stanu wojennego, który nie zdołał zdusić działań opozycji, a jedynie zmusił ją do funkcjonowania w podziemiu. W podrozdziale „Początki transformacji” możemy również przeczytać o podjęciu już w 1988 r. dialogu pomiędzy częścią działaczy „Solidarności” a stroną komunistyczną, zwieńczonego podpisaniem porozumień Okrągłego Stołu. Autorzy podsumowali tę część narracji, pisząc m.in.: *Do najważniejszych przyjętych przez stronę rządową i solidarnościową ustaleń należało zorganizowanie wyborów, w których opozycja mogłaby wystawić swoich kandydatów, a także ponowna rejestracja NSZZ „Solidarność”* (Kłaczkw, Roszak 2022: 246).

Zakończenie

Powyższa analiza zagadnienia dowodzi, że wydarzenia związane z przełomowym, nie tylko w historii Polski, rokiem 1989 znalazły bardzo konkretne odzwierciedlenie we wszystkich przywołanych w artykule podręcznikach. Poszczególne narracje różnią się oczywiście stopniem szczegółowości czy też towarzyszącą tekstowi autorskiemu ikonografią, jednak każdy absolwent szkoły ponadpodstawowej realizujący historię w zakresie podstawowym i korzystający z jednego z przywołanych opracowań powinien zostać wyposażony w elementarną wiedzę na temat przemian, których nie tylko doświadczyli, ale przede wszystkim które zainicjowali Polacy przed 35 laty.

Literatura

Akty normatywne

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, DzU 2018, poz. 467.

Opracowania i podręczniki

Chorąży E., Konieczka-Śliwińska D., Roszak S., 2008, *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa.

Codogni P., 2012, *Wybory czerwcowe 1989 r. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa.

Dudek A., Kępski Ł., Polit J., 2023, *Historia 4. Ślady czasu. Podręcznik do liceum i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony. II wojna światowa i współczesność*, GWO, Gdańsk.

Klaczek J., Roszak S., 2022, *Poznać przeszłość 4. Podręcznik do historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy*, Nowa Era, Warszawa.

Maternicki J., Majorek C., Suchoński A., 1994, *Dydaktyka historii*, Warszawa.

Suchoński A., 2003, *Papież Jan Paweł II w polskich i zagranicznych podręcznikach do nauczania historii*, Opole.

Szlanta P., Zawistowski A., 2023, *Historia 4. Podręcznik. Liceum i technikum. Zakres podstawowy*, WSiP, wyd. II, Warszawa.

Ustrzycki M., Ustrzycki J., 2022, *Historia 4. Po II wojnie światowej. Podręcznik dla szkół ponadpodstawowych. Zakres podstawowy, cz. II*, Operon, Gdynia.

Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów, 2004, red. J. Maternicki, Warszawa.

Źródła internetowe

<https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-maturalny-w-formule-2015/wyniki/> (dostęp: 1.06.2024).

<https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-maturalny-w-formule-2023/wyniki-sprawozdania/> (dostęp: 1.06.2024).
<https://dzieje.pl/aktualnosci/prezydent-o-ustanowieniu-4-czerwca-swietem-panstwowym-bylbym-gotow-podjac-taka> (dostęp: 1.06.2024).
<https://polskieradio24.pl/artukul/3365537,wybory-1989-r-zbigniew-janas-4-czerwca-powinien-byc-swietem-narodowym> (dostęp: 1.06.2024).
<https://sss.net.pl/komunikat,4-czerwca-swietem-panstwowym-iii-rzeczyp,4.html> (dostęp: 1.06.2024).
<https://wiadomosci.onet.pl/opinie/4-czerwca-dlaczego-ten-dzien-powinien-byc-swietem-narodowym/x0shexf> (dostęp: 1.06.2024).
<https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2020-06-04/rocznica-wyborow-4-czerwca-prof-dudek-to-powinno-byc-glowne-swieto-iii-rp/> (dostęp: 1.06.2024).
<https://www.radiokrakow.pl/audycje/4-czerwca-powinien-byc-swietem-panstwowym-mamy-sie-z-czego-cieszyc-radowac/> (dostęp: 1.06.2024).
<https://www.radiokrakow.pl/rozmowy/prof-andrzej-piasecki-4-czerwca-powinien-byc-swietem-narodowym/> (dostęp: 1.06.2024).
<https://wyborcza.pl/duzyformat/7,127290,3645049.html> (dostęp: 27.10.2024).

A Year of Breakthrough.

The Events of 1989 in Poland in School History Textbooks.

A Case Study of Basic Level Curricula

Abstract

The article *A Year of Breakthrough. The Events of 1989 in Poland in School History Textbooks. A Case Study of Basic Level Curricula* analyzes how Polish history textbooks present the year 1989, a pivotal year for democratic transformation in Poland. The authors emphasize that this year significantly contributed to the collapse of the communist system in Central and Eastern Europe. They also discuss the need to establish the anniversary of the June 4, 1989 elections as a national holiday, highlighting the peaceful nature of the changes. Despite the pervasive technology, school history textbooks remain the primary source of knowledge about the past. Modern textbooks combine authored texts with source materials, iconography, and exercises, meeting contemporary educational requirements. An analysis of textbooks from four publishers (Nowa Era, WSiP, GWO, Operon) shows that the events of 1989 are presented as key historical moments, preceded by a description of the economic crisis of the 1980s. The authors of the analyzed textbooks describe Poland's economic difficulties, such as shortages of goods, high inflation, and emigration, as well as unsuccessful attempts at economic reforms and government talks with the opposition that led to the Round Table and June elections. The textbook authors differently assess the compromise reached at the Round Table, highlighting the controversies related to negotiations with the communists. In the textbooks, the 1989 elections are presented as groundbreaking, even though they were not fully democratic. Additionally, they detail the election results and their consequences, such as General Jaruzelski assuming the presidency and the appointment of Tadeusz Mazowiecki's government. The year 1989 concluded with a constitutional amendment that changed the country's name to the Republic of Poland and restored the crown to the

national emblem. The authors of the school texts also emphasize the impact of Polish changes on other Eastern Bloc countries, which also followed the path of democratization. Despite differences in narrative detail, the textbooks provide students with essential knowledge about the political and economic transformations that began in Poland in 1989.

Key words: June 1989 elections, history didactics, education, school textbook